

ปัทมรท อนาคตแห่งเส้นใย

จากผืนผ้าเก่าแก่กว่าร้อยปี สู่การอนุรักษ์แมลงพื้นบ้านไทยจากการสูญพันธุ์

"...ข้าพเจ้านั้นภูมิใจเสมอมาว่า คนไทยมีสายเลือดของช่างฝีมืออยู่ทุกคน
ไม่ว่าจะเป็นชาวไร่ชาวนาหรือมีอาชีพใด อยู่สารทิศใด คนไทยมีความละเอียดอ่อน
และฉับไวต่อการรับศิลปะทุกชนิด ขอเพียงแต่ให้เขามีโอกาสได้เรียนรู้และฝึกฝน
เขาก็จะแสดงความสามารถออกมาให้เห็นได้..."

พระราชดำรัส สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา วันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๒

เมื่อผืนผ้ากว่าร้อยปีส่งเสียงเรียก

ในห้วงเวลาที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงโดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เยี่ยมเยียนราษฎรทั่วพระราชอาณาจักร ทรงพบว่าลำพังรายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอต่อการจุนเจือครอบครัวเกษตรกร พระองค์จึงทรงริเริ่มจัดหาอาชีพเสริมให้แก่ราษฎร เพื่อให้ใช้เวลาว่างจากฤดูทำนาให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและครอบครัว

กระนั้น เรื่องราวอันทรงคุณค่าเรื่องหนึ่งไม่ได้เริ่มต้นจากท้องทุ่งหรือชายคาบ้านชาวนา หากแต่เริ่มต้นจากห้องโถงอันเจียบงามของพระที่นั่งวิมานเมฆ เมื่อสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงพบผ้าทรงสะพักเก่าแก่ที่เคยเป็นของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระบรมราชเทวีในรัชกาลที่ ๕ ผ้าไหมเนื้อเดิมเปื่อยยุ่ยไปตามกาลเวลาแล้ว แต่สิ่งหนึ่งกลับคงอยู่อย่างสมบูรณ์งดงาม นั่นคือปีกแมลงทับอันเขียวมรกตแวววาวที่สอดร้อยอยู่บนผืนผ้า ราวกับยังคงเปล่งประกายอย่างมีชีวิต ผ่านกาลเวลาร้อยกว่าปีภาพนั้นจุดประกายพระราชหฤทัยและนำไปสู่ภารกิจยิ่งใหญ่ที่เชื่อมโยงศิลปะวัฒนธรรม การอนุรักษ์ธรรมชาติ และความเป็นอยู่ที่ดีของราษฎรไว้ด้วยกันอย่างแยกไม่ออก

รากฐานแห่งพระมหากรุณาธิคุณ : มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ

เพื่อให้การส่งเสริมอาชีพศิลปหัตถกรรมแก่ราษฎรมีความต่อเนื่องและมั่นคง ในวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อตั้งมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ โดยทรงดำรงตำแหน่งประธานกรรมการบริหารมูลนิธิด้วยพระองค์เอง เพื่อส่งเสริมอาชีพหัตถกรรมพื้นบ้านไทยให้คงอยู่และเจริญงอกงามภายใต้ร่มพระบารมี กรมหม่อนไหมได้รับสนองพระราชดำริด้วยการดำเนินโครงการศิลปาชีพ ศึกษาพัฒนาไหมไทยพื้นบ้าน ไหมดาดหลา และแมลงทับ ณ จังหวัดสระแก้ว ตั้งแต่ปี ๒๕๕๖ เป็นต้นมา ควบคู่ไปกับการส่งเสริมการผลิตและวิจัยหม่อนไหม ซึ่งทำให้การเพาะเลี้ยงแมลงทับได้กลายเป็นหนึ่งในภารกิจสำคัญที่ดำเนินอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

จุดเริ่มต้น : วันที่ปักแมลงกับเดินทางถึงพระหัตถ์

อีกหมุดหมายสำคัญในเรื่องราวนี้เกิดขึ้นเมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๖ ขณะเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎรที่จังหวัดสกลนคร ชาวบ้านได้ทูลเกล้าฯ ถวายปักแมลงทับจำนวนหนึ่ง ทรงพิจารณาแล้วมีพระราชดำริว่าปักแมลงทับมีความงดงามควรค่าแก่การนำมาใช้ประโยชน์ นับแต่นั้น การประดิษฐ์ผลิตภัณฑ์จากปักแมลงทับจึงได้เริ่มต้นขึ้น และงานฝีมืออันละเอียดประณีตนี้ก็ค่อยๆ แพร่หลายไปสู่มือของราษฎรทั่วประเทศ

ชาวบ้านทูลเกล้าฯ ถวายปักแมลงทับ ณ วันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๒๖

วิกฤตที่มองไม่เห็น : เมื่อความนิยมนำไปสู่การสูญพันธุ์

ยิ่งผลิตภัณฑ์จากปักแมลงทับได้รับความนิยมมากขึ้น ความต้องการปักแมลงทับก็เพิ่มสูงขึ้นตามลำดับ ชาวบ้านเริ่มออกจับแมลงทับที่ยังมีชีวิต เด็ดปีกขาย แล้วนำตัวแมลงไปทำอาหาร แมลงทับจึงไม่มีโอกาสผสมพันธุ์และวางไข่เพื่อสืบพันธุ์กรรม ประกอบกับยังขาดการเพาะเลี้ยงอย่างเป็นระบบเนื่องจากยังไม่มีการศึกษาวิจัยอย่างต่อเนื่อง จำนวนแมลงทับในธรรมชาติจึงลดลงอย่างน่าวิตก ทรงตระหนักถึงปัญหาการสูญพันธุ์ของแมลงทับที่กำลังจะเกิดขึ้นในอนาคต จึงได้มีพระราชดำริ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ศึกษา ค้นคว้า และวิจัยการเพาะเลี้ยงแมลงทับซึ่งเป็นแมลงพื้นบ้านอย่างจริงจัง เพื่อให้เข้าใจถึงวงจรชีวิตและนิเวศวิทยาของแมลงทับอย่างลึกซึ้ง สถาบันวิจัยและพัฒนาแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับสนองพระราชดำรินี้ และโครงการอนุรักษ์แมลงทับในประเทศไทยจึงได้ถือกำเนิดขึ้น โดยมี ดร.วาลูลี โรจนวงศ์ นักวิชาการด้านกีฏวิทยาและคณะเป็นผู้ริเริ่มการศึกษาวิจัย

แมลงทับ : อัญมณีแวววาวถึงโลหะแห่งป่าเขตร้อน

แมลงทับเป็นแมลงในกลุ่มด้วงปีกแข็ง จัดอยู่ในอันดับ Coleoptera วงศ์ Buprestidae ปีกของแมลงในกลุ่มนี้มีสีเป็นมันแวววาวหลากหลาย พบมากในป่าเขตร้อน แมลงทับในประเทศไทยแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่

๑. แมลงทับแคระ มีขนาดเล็ก ลำตัวยาวเพียง ๓ – ๕ เซนติเมตร ปีกสีดำนํัน ไม่ค่อยสะดุดตา มักเป็นศัตรูของพืชหลายชนิด

๒. แมลงทับป่า มีขนาดใหญ่ ลำตัวยาว ๖ – ๗ เซนติเมตร ปีกสีสวยสดหลากหลาย ไม่ค่อยพบในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นศัตรูของไม้ในป่า

๓. แมลงทับบ้าน มีขนาดปานกลาง ลำตัวยาว ๓ – ๔ เซนติเมตร ปีกสีเขียวมรกตเป็นมันวาวแพร่กระจายอยู่ทั่วไป พบมากในป่าเต็งรังทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเป็นกลุ่มที่นำมาใช้ประดิษฐ์เป็นเครื่องประดับและผลิตภัณฑ์ต่างๆ

จากการเพาะเลี้ยงและศึกษาวิจัย พบว่าแมลงทับบ้านมีความหลากหลายทั้งลักษณะเฉพาะตัวและสีสันของปีก จึงได้รวบรวมอนุรักษสายพันธุ์ไว้ ๓ พันธุ์ ได้แก่ แมลงทับชนิดขาแดง แมลงทับชนิดขาเขียว และแมลงทับสระแก้ว ซึ่งล้วนมีคุณค่าทั้งทางชีววิทยาและทางศิลปหัตถกรรม

วงจรชีวิตอันซับซ้อนกว่า ๒ ปีเต็ม

ดร.วาลูลี โรจนวงศ์ และทีมนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ได้ถอดรหัสชีวิตของแมลงทับพบว่าวงจรชีวิตของแมลงทับใช้เวลากว่า ๒ ปีเต็ม แบ่งออกเป็น ๕ ระยะ ดังนี้

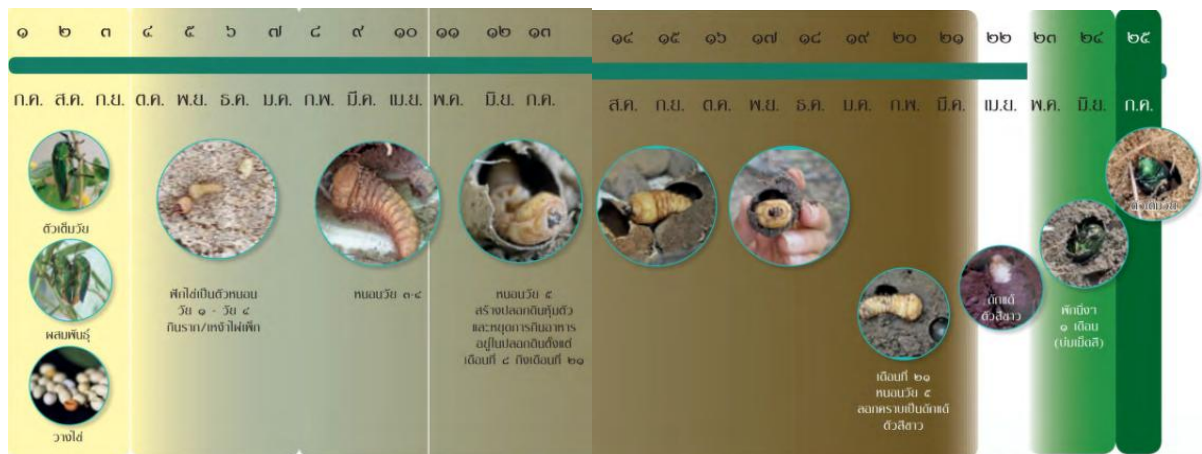
ระยะไข่ ใช้เวลา ๒ – ๓ เดือน ฝังอยู่ในดินบริเวณโคนต้นพืชอาหาร พบในช่วงเดือนกรกฎาคม – ตุลาคม

ระยะหนอน (วัย ๑ – ๔) ประมาณ ๓-๔ เดือน แทะกินรากพืช พบในช่วงเดือนพฤศจิกายน – กุมภาพันธ์

ระยะหนอน (วัย ๕) ยาวนานถึง ๑๒-๑๕ เดือน อาศัยอยู่ในปลอกดินลึก ๕ – ๑๐ เซนติเมตร พบได้ตลอดทั้งปี

ระยะดักแด้ ประมาณ ๓ เดือน อาศัยในปลอกดิน พบระหว่างเดือนพฤษภาคม – กรกฎาคม

ระยะตัวเต็มวัย ประมาณ ๑ – ๓ สัปดาห์ พบมากในเดือนกรกฎาคม – ตุลาคม ซึ่งเป็นช่วงที่แมลงทับออกหากินและผสมพันธุ์

วงจรชีวิตและตัวเต็มวัย

กรงเพาะเลี้ยงแมลงทับแห่งแรกและแห่งเดียวของประเทศไทย

ผลจากพระราชดำริและการวิจัยอย่างต่อเนื่อง ทำให้มีการก่อสร้างกรงเพาะเลี้ยงแมลงทับชนิดถาวรขนาดใหญ่แห่งแรกและแห่งเดียวของประเทศไทยที่จังหวัดสระแก้ว โครงสร้างเป็นท่อเหล็กกลมกรุด้วยลวดตาข่าย สูง ๖ เมตร พื้นที่ ๑,๐๐๐ ตารางเมตร กรงนี้ไม่เพียงเป็นแหล่งเพาะพันธุ์แมลงทับเพื่อการใช้งาน หากแต่ยังเป็นแหล่งรวบรวมและอนุรักษ์พันธุกรรมของแมลงทับไทยไว้เพื่ออนาคต

กรงเพาะเลี้ยงแมลงทับชนิดถาวรขนาดใหญ่แห่งแรกและแห่งเดียวของประเทศไทยที่จังหวัดสระแก้ว

ปีกมรกตสู่งานหัตถศิลป์อันประณีต

ปีกแมลงทับเปรียบดังอัญมณีจากธรรมชาติที่สร้างมูลค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมหลากหลายชนิด ไม่ว่าจะเป็นเครื่องประดับ กล่องเงินตกแต่งด้วยย่านลิเภาสอดปีกแมลงทับ ประติมากรรมรูปสัตว์มงคลอย่าง หงส์และไก่แจ้ ตลอดจนตุ๊กตาไม้โมกมันและหุ่นกีนรีที่แต่งกายด้วยผ้าสอดปีกแมลงทับ ล้วนสะท้อนความงดงามของภูมิปัญญาไทยที่ยกระดับของจากธรรมชาติให้กลายเป็นงานศิลป์ชั้นสูง

นอกจากการนำปีกแมลงทับมาใช้ทั้งชิ้นแล้ว ยังสามารถตัดเป็นเส้นใยสั้นๆ นำมาสาน ถัก หรือทอ เพื่อสร้างพื้นผิวและลวดลายใหม่ ๆ ที่เพิ่มมูลค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์ได้อีกด้วย แสดงให้เห็นถึงความคิดสร้างสรรค์และความสามารถของช่างฝีมือไทยที่ได้รับการบ่มเพาะภายใต้พระมหากษัตริย์

ปีกมรกตที่เปล่งประกายข้ามกาลเวลา

จากผืนผ้าเก่าแก่ที่พบในพระที่นั่งวิมานเมฆ สุโขโครงการอนุรักษ์ที่ช่วยชีวิตทั้งแมลงและราชกรู เรื่องราวของปีกมรกตคือบทพิสูจน์ว่า พระมหากษัตริย์คุณอันหาที่สุดมิได้ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ได้ทอดยาวไปไกลกว่าเพียงการยกระดับความเป็นอยู่ของราชกรู หากแต่ยังทรงห่วงใยสรรพชีวิตในผืนแผ่นดินไทย และทรงเห็นการณ์ไกลในการรักษามรดกธรรมชาติไว้เพื่อลูกหลาน

วันนี้แสงสะท้อนจากปีกแมลงทับสีเขียวมรกตยังคงแวววาวอยู่บนผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทย เป็นเสมือนประจักษ์พยานถึงพระราชปณิธานที่ทรงหวนเมล็ดพันธุ์แห่งความรักในศิลปะ การอนุรักษ์ธรรมชาติ และการพัฒนาชีวิตของราชกรูไว้ในแผ่นดินนี้ ปีกมรกตจึงไม่ใช่เพียงวัตถุงดงาม หากแต่คือสัญลักษณ์แห่งพระมหากษัตริย์คุณอันยั่งยืนข้ามกาลเวลา